

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертацію Кухти Мирослави Павлівни на тему «Соціальний потенціал людей старшого віку в сучасному українському суспільстві», поданої на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми. Соціальний потенціал є складною соціально-економічною категорією, вивченню якої на сьогодні приділено досить мало уваги, в тому числі і в межах соціологічної науки. Наукові соціологічні розвідки в напрямку досліджуваної проблематики мають фрагментарний характер та пов'язані, перш за все, з прізвищами Ф. Фукуями, П. Бурдьє, Дж. Коулмена, Р. Патнема. Соціальний потенціал можна віднести до системоутворюючих елементів життєдіяльності соціуму і оцінка його впливу на всі сторони суспільного життя стає сьогодні одним з імперативів соціологічної теорії і практики. При виробленні стратегічних напрямів суспільних перетворень необхідно спиратися на об'єктивні закономірності соціально-економічного, соціально-політичного, соціально-культурного розвитку, що складаються, в тому числі, і під впливом тієї ролі, яку відіграє соціальний потенціал.

Крім того, складність дослідження зумовлюється тим, що соціальний потенціал можна розглядати як утворення, що формується на різних рівнях, змінюючи при цьому своє змістове наповнення та структуру. Дослідження ускладнюється тим більше, що авторка включає до нього соціологічний дискурс старості.

Як відомо, однією з найважливіших передумов розвитку суспільства, а також носієм суспільних зв'язків є демографічний фактор. За останні пів століття завдяки культурним, медичним, соціальним загальносвітовим досягненням розвинулося унікальне прогресуюче явище – демографічна старість – збільшення абсолютної і відносної кількості людей похилого віку в загальній структурі населення. Оскільки вчені говорять про незворотність процесу входження до третього віку (віку похилих), у більшості країн виникла низка економічних, медичних, соціальних проблем, що провокують різномірні зміни в суспільстві. І саме для розуміння специфіки появи та вирішення цих проблем може слугувати представлене дисертаційне дослідження. З огляду на існуючі тенденції дослідження життєдіяльності людей старшого віку є актуальним завданням соціологічної науки.

Це призводить до кардинальних змін в структурі українського суспільства й потребує значних перетворень у функціонуванні соціальних інститутів та в системі регуляції соціальних взаємодій. Використання потенціальних можливостей старшого покоління перетворюється в один з основних способів суспільства забезпечити вирішення нагальних соціальних,

соціально-економічних та соціально-культурних проблем, зумовлюючи їхнє трактування в якості характерного виклику епохи. Адже якість життя і життєвий потенціал людей третього віку залежить від міри суб'єктивної життєвої задоволеності реалізацією своїх матеріальних і духовних потреб, що проявляється в позитивному внутрішньому самопочутті, невід'ємною частиною якого є нові позитивні особистісні переживання, враження, сенси в новій соціальній ситуації, збереження людської гідності, інтегрованість до громадського життя.

Актуальність та складність окреслених автором проблем не тільки не вичерпується, але й набуває нового звучання в сучасних умовах, коли людство знаходиться в пошуках нових рішень існуючих соціальних проблем в тому числі в рамках концепції сталого розвитку суспільства.

В представленій дисертації вирішується заявлена *наукова проблема*, яка чітко сформульована автором і полягає у дефіциті системно-узагальнюючого знання і соціологічної інтерпретації соціального потенціалу людей старшого віку в Україні, недостатній розробленості зазначеного поняття в соціологічній науці, відсутності цілеспрямованого вивчення і соціологічного обґрунтування можливостей та напрямів його актуалізації в сучасному українському суспільстві.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. У цілому текст дисертації свідчить про те, що авторка добре розуміється на теорії, методології, методах вивчення проблеми, яку досліджує. Наукові положення, висунуті в даній дисертації, базуються на критичному аналізі як традиційних, так і новітніх наукових підходів до вивчення соціального потенціалу людей старшої вікової групи в соціологічному контексті. Адже *метою роботи* є соціологічна концептуалізація соціального потенціалу людей старшої вікової групи та створення гуманістичної моделі цього потенціалу в сучасному українському суспільстві. Сформульовані автором *завдання роботи* повністю спрямовані на досягнення поставленої мети. Авторка систематизувала напрацювання у науковій літературі, присвячені проблемам соціального потенціалу людей старшої вікової групи у міждисциплінарному розрізі (у філософії, політології, психології, валеології та ін.); узагальнила знання щодо процесу старіння та критеріїв відмежування старості у науковому міждисциплінарному дискурсі; систематизувала соціологічні доробки, що стосуються проблематики старіння у вітчизняній та зарубіжній соціологічній літературі. Крім цього в роботі авторкою обґрунтовано структуру соціального потенціалу людей старшого віку, здійснено його соціологічну інтерпретацію як важливого соціального ресурсу; охарактеризовано сучасний стан та основні тенденції динаміки соціального потенціалу людей старшого віку в Україні.

Проведене авторкою емпіричне дослідження, в результаті якого визначено специфічні особливості соціального потенціалу людей старшого віку в Україні, показало проблеми і специфіку актуалізації соціального потенціалу людей старшого віку в сучасному українському суспільстві.

Використання результатів такого дослідження сприятиме тому, що соціологія отримає нове бачення сутності та напрямів соціологічного аналізу соціального потенціалу людей старшого віку в Україні з метою створення гуманістично орієнтованої моделі їх соціального потенціалу та визначення передумов соціальної імплементації цієї моделі в українських реаліях.

Слід відмітити, що досягнення поставленої мети і вирішення поставлених завдань вимагало застосування широкої палітри методів дослідження (як загальнонаукових, так і спеціальних) та різних теоретичних підходів. Кожен із методів використано грамотно, що дозволяє стверджувати: отримані результати є достовірними, а висновки достатньо обґрунтованими.

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначається тим, що авторкою розкрито особливості соціального потенціалу та соціально-інвестиційні можливості людей старшого віку в розвиток суспільства і держави, визначено шляхи актуалізації соціального потенціалу старшої вікової групи в сучасному українському суспільстві. В дисертації концептуалізовано соціальний потенціал старшої вікової групи з позицій ресурсного підходу, в результаті чого створено теоретичну модель, в якій структурні компоненти, що утворюють соціальний потенціал, поділені на дві групи - активні та пасивні; систематизовано наукові підходи в соціології й інших суспільних дисциплінах щодо сучасного стану теорій старіння, здійснено критичний огляд існуючих теоретичних моделей старіння; визначено, що ключовим моментом реалізації соціального потенціалу на старшому віковому відрізку життєвого шляху є життєве проектування та специфіка життєвих перспектив і побудови стратегій; обґрунтовано проблемно-подієвий підхід як інструмент аналізу життєтворчого компоненту соціального потенціалу людей старшого віку; конкретизовано сукупність проблем, що ускладнюють реалізацію соціального потенціалу старшої вікової групи в Україні; за допомогою комплексного підходу, що поєднує досягнення валеологічного, психологічного, соціологічного та інших підходів, встановлено специфічні характеристики соціального потенціалу його представників в Україні. На відміну від наукових напрацювань попередників, дослідження М. П. Кухти відрізняється адаптацією і застосуванням методології життєтворчості для інтерпретації життєвих проблем людей похилого віку.

Також в дисертаційній роботі здійснено теоретичну інтерпретацію та аргументацію на користь розгляду соціальних ресурсів як істотної складової в системі ресурсів, необхідних для суспільного розвитку; обґрунтоване положення щодо доцільності розгляду суспільства з позиції його ресурсних запитів та можливостей до створення потенціалу для власного розвитку. Описуючи власну теоретичну модель, авторка виділила структурні компоненти, що утворюють соціальний потенціал, поділяючи їх на дві групи: до першої, що є ядром потенціалу, належать спонукуючі сили, що на рівні особистості, зокрема, спираються на передбачення майбутнього і відповідним чином вибудовані життєві стратегії - життєтворчий компонент; до другої входять психофізіологічний, ціннісно-світоглядний, майновий,

статусний, кваліфікаційно-освітній, трудовий компоненти. А в результаті порівняння різних вікових груп авторкою встановлено, що співвідношення між можливостями побудови ефективних стратегій та тривалих перспектив для них є різними, тому різним віковим групам притаманні різні механізми пошуку оптимального балансу між життєвою перспективою (відкритою для нього на даний час та в майбутньому) та вибором життєвих стратегій, що відповідатимуть основним життєвим запитам, а саме: старше покоління орієнтується на більш предметно окреслену життєву перспективу, використовує опрацьовані життєві стратегії, однак простір для реалізації соціального потенціалу істотно вужчий, а накопичений досвід не завжди виявляється придатним для нових життєвих ситуацій.

Поставлені в дисертаційному дослідженні завдання вирішено. М. П. Кухта *отримала нові науково обґрунтовані результати*, доповнила соціологічне знання доробками з теоретичного та емпіричного вивчення соціального потенціалу людей старшого віку в Україні.

Дисертація М.П.Кухти відповідає профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.229.01 Інституту соціології Національної академії наук України, а її зміст – паспорту спеціальності 22.00.04 – «спеціальні та галузеві соціології», оскільки дослідження здійснено за напрямками, що передбачено цим паспортом:

1) вивчення особливостей об'єкта та предмета досліджень спеціальних і галузевих соціологій;

2) вивчення специфічних закономірностей, тенденцій, що виражають і закріплюють відносно постійні зв'язки в соціальних інституціях, групах, організаціях чи способах їх взаємодії;

3) спеціальна чи галузева генералізація та теоретична інтерпретація щодо: поведінки індивідів або соціальних груп і спільнот; продуктів людської соціокультурної діяльності; ціннісних орієнтацій, потреб, інтересів людей; вербальних дій (судження, думки, оцінки тощо).

Дисертаційна робота та автореферат написані відповідним для робіт такого типу науковим стилем; виклад наукових положень та висновків зроблено логічно, грамотно, що забезпечує легкість та доступність сприйняття.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел. Текст оформлено відповідно до встановлених вимог, що дозволяє чітко фіксувати новизну підходу авторки до соціологічного аналізу соціального потенціалу людей старшого віку. Дисертація грамотно структурована, викладення змісту роботи ведеться професійно, логічно.

У *першому розділі* – «Коли починається старість: маркери похилого віку в різних наукових підходах» здійснено розгляд критеріїв виділення старості в межах різних наук.

Автором здійснюється систематизація напрацювань у науковій літературі, присвячених проблемам старіння та старості. Враховуючи специфіку дослідження, автором проаналізовано особливості створення та

функціонування міждисциплінарних платформ для вивчення процесів старіння в глобальних масштабах (п.п.1.1). Другий підрозділ стосується аналізу соціологічних поглядів на старіння в цілому з акцентом уваги на розгляді західних соціологічних підходів до проблеми старіння, а також досліджено, за якими напрямками означена проблематика висвітлена в радянських і пострадянських соціологічних працях. Також авторкою здійснено операціоналізацію понять, пов'язаних з проблематикою старіння: «когорти», «групи», «покоління» з метою пошуку загальної дефініції згідно мети дослідження (п.п.1.3).

Акцентуючи увагу, що визначення біологічного стану при старінні є однією з дискусійних проблем вікової фізіології, авторка влучно зазначає, що людина здатна почуватися, виглядати та відповідати віку, молодшому чи, навпаки, старшому за її паспортний вік, тому, коли йдеться про виділення старості, демаркаційною лінією слугують когнітивні та фізичні можливості. Саме їх зниження пов'язується з приходом старості та її негативами (с. 43).

В розділі детально досліджено визначення старіння в межах різних наукових напрямків: демографії, психології, економіки, медицині та ін. та зазначено, що міждисциплінарний розгляд старіння передбачає, що воно є динамічним процесом, що задається як об'єктивно біологічними характеристиками, суспільними обставинами соціального життя суб'єкта (ця характеристика, попри зовнішню заданість, є мінливою навіть у межах одного суспільства. Відповідно до цього висновку, авторка виділяє такі різновиди старості: хронологічну, пов'язану з кількістю прожитих років (з позиції юриспруденції, демографії, економіки); фізіологічну, пов'язану зі станом здоров'я та наявністю хронічних захворювань (з позиції медицини та біології); психологічну, пов'язану з суб'єктивним самовизначенням людиною себе як старої, відчуттям власного біологічного віку; соціальну, яка поєднує усі попередні різновиди у реальних соціальних практиках суб'єктів (с.44).

На основі проведеного наукового аналізу в дисертації зроблено наукове припущення, що суспільство зіткнеться з новими явищами: новими віковими кризами та психічними новоутвореннями, що проживаються значною частиною його населення; зміною потреб та шляхів їх задоволення. А це означає, що у суспільстві утворюється значна частка людей, що мають певний потенціал, запас часу та ресурсів, проте їх потреби, мотивація діяльності, психологічні переживання маловивчені (с. 57-58).

Проведений теоретичний аналіз існуючих наукових підходів а також вторинний аналіз результатів європейських досліджень дозволяє авторці зробити виважений висновок, що, попри вагому кількість досліджень, поняття про межі старіння в науковому дискурсі залишаються доволі умовними. Причому навіть у межах однієї галузі однастайності щодо поділу немає. Цьому, як зазначає авторка, є ціла низка причин: це і зміна середньої тривалості життя з відповідною зміною фізичних і соціальних можливостей людей, це і розрив між психологічним і біологічним розвитком (коли в різних суспільствах люди одного віку можуть бути віднесеними до різних соціальних груп з відповідним статусно-рольовим навантаженням тощо). Це і

урізноманітненість великої кількості суспільних чинників та їх конфігурацій. А розвиток явища старіння відбувається в різних сферах, згідно зі своїми закономірностями, пізнання яких потребує системності й комплексності розгляду (с.79).

В дисертації ретельно розглянуті наукові соціологічні підходи до вивчення старості, проаналізовані можливості та обмеження їх застосування до сучасних проблем старіння, які існують в українському суспільстві. Наприклад, авторкою визначено, що функціоналізм доречний стосовно дослідження тих аспектів, що пов'язані з визначенням соціальних експектацій щодо старших, зміни їх статусно-рольових позицій; питання, що стосуються власне потенціалу старших та можливості задоволення їх потреб логічно розглядати в межах теорії обміну; те, що породжує ейджизм, певні соціальні стереотипи щодо старших, міжпоколінну комунікацію варто розглядати в межах конфліктологічного підходу; проблеми, що зумовлені специфікою об'єднання людей старшого віку, їх життєздійснення, суб'єктивною оцінкою свого становища, способу життя слід досліджувати в межах символічного інтеракціонізму та феноменологічної парадигми (с.87-88). До розділу авторкою зроблені виважені висновки, які заслуговують на увагу, а саме: поряд зі збільшенням кількості досліджень і спробами створення відповідних програм соціального розвитку з урахуванням змін у демографічній структурі, постають завдання теоретичного характеру: насамперед необхідність систематизувати накопичену інформацію та визначити «проблемні», малодосліджені поля. Зокрема, як зазначає авторка, це стосується досліджень у вітчизняному соціальному просторі, де, попри загальне зростання кількості відповідних праць, можна констатувати здебільшого їх вузьку спрямованість (с. 91-92).

Другий розділ – «Значення соціального потенціалу старших для суспільного розвитку» присвячений ґрунтовному та всебічному дослідженню соціального потенціалу загалом та соціальному потенціалу людей старшого віку зокрема. Зважаючи на міждисциплінарність поняття соціального потенціалу, у першому підрозділі авторка розглядає його тлумачення в межах існуючих наукових підходів, а також узагальнюючи їх в контексті власного наукового дослідження. Другий підрозділ присвячено аналізу реалізації соціального потенціалу в контексті суспільного розвитку, враховуючи наукові доробки провідних вітчизняних та західних науковців. У третьому підрозділі наводиться ґрунтовне аналітичне пояснення існуючих моделей актуалізації соціального потенціалу людей старшого віку в розвинених країнах в контексті можливості їх застосування в українських реаліях.

Авторка зазначає, що багатовимірність соціального потенціалу зумовлюється якісними характеристиками людей; станом їх соматичного та психічного здоров'я; соціальних спонук; розвитку матеріальних і духовних потреб; можливостей їх задоволення у трудовій та інших видах діяльності; соціокультурної вмотивованості поведінки та ін.(с.110). Ця теза дозволяє їй дійти висновку, що соціальний потенціал є сукупністю характеристик

співдіючих суб'єктів, що за певних умов, будучи актуалізованими, можуть стати ресурсом різнобічного, насамперед соціоекономічного, розвитку суспільства. Причому цей ресурс стосується і внутрішнього розвитку, тобто саморозвитку групи-носія потенціалу, і зовнішнього - розвитку за рахунок потенціалу одного суб'єкта інших соціальних груп (с.111).

Також достатньо багато уваги в дисертації присвячено опису формування соціального потенціалу з погляду суспільства, який, на думку авторки, передбачає: проведення ефективної організаційної політики; проведення ефективної соціальної політики; зростання обсягу соціальних інвестицій; вдосконалення соціальних стандартів і контроль за їх дотриманням; створення сприятливих умов для формування соціальних мереж; нарощування потенціалу. В ході такого розгляду авторка доходить висновку, що формування, розвиток та реалізація соціального потенціалу здійснюються під впливом трьох взаємозалежних факторів: зовнішні (по відношенню до групи, когорти, покоління) впливи середовища на соціальний потенціал: економіко-географічне положення і природно-кліматичні умови місця проживання, його природно-ресурсний і демографічний потенціал, рівень соціально-економічного розвитку; пов'язані з діяльністю соціальних інститутів суспільства, виконанням ними основних функцій та взаємозв'язками між ними; сукупність внутрішніх факторів групи та найближчого соціального середовища (с.118).

Виходячи з вищеозначеного, авторка робить висновок, що доречно аналіз соціального потенціалу людей старшого віку проводити за трьома лініями: ресурсна - визначення ресурсів, наявних і необхідних для актуалізації соціального потенціалу людей старшого віку; факторна - визначення передумов та перешкод до його реалізації; цільова - спрямованість соціального потенціалу. Адже, вивчення суспільства з метою адекватної побудови картини сучасного світу є складним завданням, в першу чергу тому, що теоретичний аналіз проводиться не метафізично, задля віднайдення якихось загальних закономірностей, а включає суб'єкта аналізу, з певними методологічними прийомами, які конфігуровані певною парадигмальною єдністю, так і власним статусом, системою взаємодій, в якій перебуває дослідник (с. 127).

В розділі вдало проаналізовані наукові теорії, пов'язані з реалізацією можливостей людей старшого віку, які, як зазначає авторка, на сьогодні переорієнтувалися з суто теоретичної площини розгляду до вивчення можливостей практичної реалізації для стабілізації суспільного розвитку та зниження міжпоколінної напруженості в зв'язку з навантаженням на економічно активну молодь (теорії успішного та активного старіння) (с.133).

У *третьому розділі* «Можливості актуалізації соціального потенціалу старшого віку у вітчизняному просторі» у підрозділах послідовно та логічно розглянуто специфіку вітчизняного досвіду використання соціального потенціалу (п.п.3.1); життєву перспектива як особливий життєтворчий компонент соціального потенціалу (п.п.3.2); проаналізовано гуманістично орієнтовану модель соціального потенціалу людей старшого віку (п.п.3.3) та,

використовуючи проблемно-подієвий підхід, здійснено комплексний аналіз життєвих перспектив людей старшого віку (п.п.3.4). Також авторкою визначені чинники, що впливають на формування та реалізацію соціального потенціалу (п.п.3.5).

В розділі авторка приділяє достатньо велику увагу аналізу соціокультурного і соціоструктурного простору України та можливості використання ресурсів і актуалізації потенціалу різних груп, зокрема, вікових, в період та після розпаду Радянського Союзу (с.166), влучно зауважуючи, що соціокультурний і соціоструктурний простір України вирізняється високим рівнем інтенсивності, багатогранністю й багатоаспектністю взаємодій, значним динамізмом життєвих колізій, а розглянуті нею тенденції розвитку сучасного українського суспільства створюють широкі можливості для самоздійснення, самореалізації людини, однак можуть стати значною перешкодою формуванню адекватного образу майбутнього життя (с.170).

Це дає можливість авторці дійти висновку що нова активна парадигма старіння, виходячи з українських реалій, має бути спрямована на збереження як фізичних, так і розумових здібностей, орієнтована на надання можливостей літнім людям за потреби працювати довше, а також забезпечити більш здорові та більш продуктивні роки після закінчення робочого життя (с.170).

В розділі також здійснено ґрунтовний аналіз життєвих перспектив загалом, адже життєві перспективи є передумовою збереження цілісності та послідовності життя суб'єкта. Авторка зазначає, що вони виступають цілісною картиною майбутнього, що знаходиться у взаємозв'язку з програмованими та очікуваними подіями, від яких залежить соціальна цінність і сенс життя особистості, уявлення суб'єкта про імовірний розвиток подій з огляду на його плани на майбутнє, систему цінностей та цілей, реалізація яких дає змогу зробити життя найбільш ефективним. А сама життєва перспектива являє собою картину майбутнього у складному взаємозв'язку програмованих та очікуваних подій, від яких, на думку індивіда, залежить його соціальна цінність та сенс життя (с.178).

В роботі аргументовано та систематизовано авторський погляд на можливі ракурси розгляду життєвої перспективи, основними параметрами яких є, на думку авторки суб'єктність; вибірковість; прийнятність; бажаність; баланс визначеності/невизначеності; висока ймовірність успішності життєвої програми в даній перспективі (с.181), що є, безперечно, перевагою представленого дисертаційного дослідження.

Авторкою запропоновано власну модель соціального потенціалу людей старшого віку, в якій виокремлюється домінантний компонент - життєтворчий потенціал (с.190). Авторка влучно зазначає, що прогнозовані (плановані і передбачувані) події, які розташовані в міру віддаленості в часі й у міру їх значущості (тобто можливості вплинути на подальше життя індивіда), утворюють часово-подієвий каркас життєвої перспективи, що, безперечно є цінним науковим доробком авторки (с. 207-209).

В межах власного авторського підходу, дисертантка пропонує дослідження життєвих перспектив проводити в наступних вимірах: біологічна перспектива існування і соціальна перспектива. До першої, на її думку, входять орієнтовна тривалість існування і стиль існування з погляду здоров'я/нездоров'я і хорошого/поганого самопочуття. Друга повинна розглядатися в системі координат задоволеність/незадоволеність життям у цілому, збереження/зміна соціального статусу; можливість самореалізуватися чи її відсутність; адаптація/дезадаптація до суспільної ситуації, суб'єктивна орієнтованість на минуле/нинішнє/майбутнє. Такий підхід дозволить нам збагатитися додатковим науковим знанням, яке може бути використаним в конкретній практичній діяльності. Ажде біологічна та соціальна площини виступають вихідними характеристиками життєвої перспективи (с.211-212).

Для цього авторка виділяє та докладно розглядає низку параметрів, ступінь дотримання яких визначає міру її синтонності при оцінці й конструюванні прийдешніх проблем і подій життя. Такими, на її думку, виступають здібності суб'єкта перспективи, з одного боку, до самопізнання (реалістичність самооцінки, послідовність цілепокладання, гуманістичний (самореалізаційний) потенціал), з другого - до осмислення свого життєвого світу (адекватна оцінка зовнішніх обставин, ймовірності виникнення тих чи інших ситуацій, певної кон'юнктури і т. д.) (с. 210-213).

Четвертий розділ «Соціальний потенціал людей старшого віку в Україні: емпіричний вимір» репрезентує численні авторські емпіричні дослідження, проведені з метою дослідження соціального потенціалу людей старшого віку в Україні. Підрозділ 4.1. присвячений ретельному опису методологічних передумов соціологічного дослідження соціального потенціалу людей старшого віку в Україні, зокрема підрозділі описано методологію аналізу вторинних даних в дослідженнях людей старшого віку; методичні засади експертного дослідження старшої вікової групи респондентів, на прикладі м. Запоріжжя та Запорізької області визначені особливості дослідження соціального потенціалу людей старшого віку, що перебувають під соціальним патронатом. У другому підрозділі на основі аналізу вторинних соціально-демографічних та соціологічних даних ретельно та цілком обгрунтовано представлено результати дослідження соціального потенціалу людей старшого віку. На прикладі людей, які перебувають під соціальним патронатом, в розділі визначено значущість життєтворчого компоненту для реалізації соціального потенціалу (п.4.3).

В розділі повністю вирішується сформульована дисертанткою наукова проблема, яка полягає в існуванні протиріччя між рівнем теоретичних знань про старіння і способів адаптації до нього, актуалізована викликом епохи - зміною соціально-демографічної структури населення у бік подовження строків життя і зростання завдяки цьому частки людей похилого віку - отримала певну форму, придатну для вивчення традиційними методами соціології (с. 266). Авторське емпіричне дослідження має складний комбінований характер і містить значну кількість логічних припущень та інтерпретацій, які збільшують дискурсивне поле дослідження. Дослідження

проводилося авторкою в п'ять етапів: на першому етапі (2013 р.) було вивчено теоретичні та практичні аспекти проблематики старіння, визначено провідні ідеї дослідження, намічено його програму та інструментарій; на другому етапі (2014-2016 рр.) було здійснено збір та інтерпретацію емпіричних даних за допомогою експертного опитування щодо якісних особливостей старіння населення в Україні, чинників, що впливають на специфіку їх життя та взаємодії в суспільстві; на третьому етапі (2015-2016 рр.) здійснено збір емпіричних даних щодо кількісних показників специфіки конструювання життя людей старшого віку за допомогою анкетування, проведеного серед людей старшого віку, що перебувають в закладах соціальної опіки в м. Запоріжжя та Запорізькій області; на четвертому етапі (2016-2017 рр.) здійснено відбір та аналіз вторинних даних щорічного моніторингового дослідження українського суспільства щодо особливостей конструювання життя та соціального потенціалу людей старшого віку; на п'ятому етапі (друга половина 2017 р.) проведено узагальнення результатів дослідження та їх представлення у текстовій формі (с.267 і далі).

В ході емпіричного дослідження авторкою зроблено виважені та логічно обгрунтовані висновки. Так, в тексті зазначено, що в наших реаліях спостерігається тенденція суттєвого незворотнього переходу в зовнішній локус контролю, адже зовнішні пертурбації настільки непередбачувані та зачіпають стільки сфер, що набувають вигляду хаотичного броунівського руху і настільки сильні, що суттєво змінюють життя людей, де люди старшого віку уже настільки виснажуються від постійних пристосувань, що схильні «віддаватися на волю течії». Це безперечно є важливим і повністю впливає з логіки дослідження (с.322).

При емпіричному дослідженні життєвих стратегій старшого покоління, авторка доходить висновку, що життєві стратегії старшого покоління в сучасних умовах напруженості та нестабільності вирізняються пасивністю та вичікувальним характером: старші люди на основі уже сформованих інтенцій і цінностей нездатні відчувати власної ресурсності та власних можливостей до змін, тож очікують на відповідні спонуки з боку суспільства, котре, обравши шлях індивідуалізації та атомізації, не поспішає відповідати на «виклик старіння» та активно залучати старших людей до соціального виробництва, тому, за умов обрання типових для українського сьогодення життєвих стратегій рівень напруженості, незадоволеності в суспільстві залишається високим і лише зростає з віком, актуалізуючи стигмати ейджизму (с.327).

Емпіричні здобутки авторки дозволяють вести мову про існування чотирьох типів адаптаційних стратегій - успішну, пошукову, дезадаптаційну і невизначену. І хоча як зазначає авторка, основною для представників старшої вікової групи продовжує залишатися дезадаптаційна стратегія (47,2%), проте якщо узяти разом успішну й пошукову стратегії (з прихильників останньої бодай частина має шанс успішно адаптуватися), то вимальовується певний ресурс для змін на краще в реалізації соціального потенціалу людей похилого віку (с.332).

Ретельні та численні емпіричні дослідження дозволяють авторці розмірковувати щодо виділення основних компонентів соціального потенціалу старшої вікової групи (с.334-335), на основі чого робиться обґрунтований висновок про існування таких основних типів життєвих стратегій - пасивної й активної.

За результатами емпіричного дослідження зроблено висновки, які дозволяють вважати представлене дисертаційне дослідження завершеним. Найбільш важливим серед них є, на нашу думку, такий, що головною причиною стримування реалізації соціального потенціалу людей старшого віку, авторка вважає незатребуваність старшого покоління з боку суспільства, панування стереотипу приреченості на невідворотне згасання в боротьбі з хворобами. Звідси, як нею зазначено, впливає пасивність більшості людей старшого віку, яка може бути подолана за рахунок стимулювання активних форм старіння, переорієнтації соціальних інститутів на гуманістичні моделі використання соціального потенціалу людей старшого віку (с.358).

Результати дослідження, проведеного авторкою яскраво продемонстрували, що прогнозування та активність виступають ключовими передумовами до задоволеності життям. При цьому прогнозування повинно мати не ситуативно-стихийний, а системний характер, тобто стосуватися життя індивіда в цілому, іти від найбільших ключових точок (подій) до проміжних (локальних), мати активно-перетворюючий та активно-адаптаційний характер. Тобто повинні співвідноситися як бажані, так і небажані події, шляхи досягнення, уникнення та подолання. А оптимальна модель стратегування життя в похилому віці повинна включати як елементи життєтворчості (переключення між різними стратегіями), так і чітку гуманістичну спрямованість (мати предметний ціннісно-цільовий каркас), навіть за умов, що людина потребує соціальної опіки (с.359).

Рекомендації по використанню результатів дисертаційного дослідження. Представлена дисертація безперечно має практичне значення для розвитку соціологічної науки, удосконалення навчального процесу та розширення дослідницької практики в українському суспільстві. Результати дослідження становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані в економічній, соціальній та політичній сферах. Результати дослідження автора можуть бути використані при удосконаленні державної соціальної та гуманітарної політики в сучасній Україні (зокрема, при розробці стратегічних програм соціального розвитку, інклюзивних програм для людей старшого віку, систем стимулювання праці та соціальної активності старших людей, систем подолання негативних наслідків ейджизму та стигматизації старших людей, подолання міжпоколінного комунікативного бар'єру, налагодження взаємозв'язків та покращення мережі інформування старших людей). Упровадження матеріалів дисертації в навчальний процес може збагатити такі дисципліни як «Геронтосоціологія», «Соціологія молоді», «Соціологія сім'ї», «Вікова психологія».

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 21 наукова праця, в яких викладено основні положення дисертації. Основні наукові результати дисертації опубліковані у одноосібній монографії та в 20 статтях в наукових фахових виданнях. Апробацію матеріалів роботи засвідчують 6 праць. Додатково відображають наукові результати роботи ще 2 праці. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження представлено в опублікованих наукових працях і самостійно одержані дисертанткою. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті положення, що є результатом особистих досліджень здобувача, а внесок автора в публікаціях у співавторстві конкретизовано у списку опублікованих праць за темою дисертації.

Отримані М. П. Кухтою наукові результати *повністю відповідають заявленій спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.* У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження має особливу цінність і тому, що теоретичні розробки пройшли належну апробацію у вигляді публікацій автора та виступів на науково-практичних конференціях.

Разом з тим по дисертаційній роботі слід зробити деякі зауваження та вказати побажання щодо подальших наукових розвідок.

1. Дисертаційній роботі притаманна ґрунтовність теоретичної аргументації. Авторка наголошує на існуванні багатьох підходів до вивчення соціального потенціалу загалом та потенціалу людей старшого віку зокрема, які склалися в українській та західній науковій традиції, міждисциплінарному характері його вивчення, але разом з тим, описуючи, наприклад, існуючі стереотипи про старість (п.3.4) на стор.234-236 лише констатує їх наявність в суспільстві, описує їх дещо спрощено. Було б доцільно більш ретельно описати ці стереотипи, або ж порівняти існуючі стереотипи щодо людей старшого віку в українському та європейському суспільстві, враховуючи різницю теоретичних підходів до їх вивчення, що склалися в сучасній соціологічній науці.

2. Аналізуючи ставлення людей старшого віку до здоров'я (с. 238-239), авторка лише констатує результати власного дослідження та вторинного аналізу, фактично не порівнюючи відмінності в ставленні до здоров'я людей різних вікових груп, можливо наявних регіональних або ж територіальних відмінностей, адже це один з критеріїв активності соціального включення. Тому хотілося б почути авторські роздуми з цього приводу під час захисту.

3. В представленій роботі здійснено ґрунтовний аналіз заявленої проблематики, авторкою досліджено не лише змістовні характеристики соціального потенціалу, а й встановлено низку взаємозалежностей використання соціального потенціалу людей різних вікових груп. При цьому використано категорію «третій вік». Зустрічається навіть категорія «четвертий вік», але, хоча з тексту зрозуміло, про які вікові категорії йдеться, фактично ніде не зустрічається авторське чи будь яке інше визначення

вікових груп за цією типологізацією. Це ж саме стосується і таких категорій як «перший» чи «другий» вік, використання яких в тексті відсутнє. Робота значно б виграла та виглядала би більш цілісною, на мою думку, якби авторка надала авторське визначення цих категорій або ж зробила відповідне посилання в тексті на цю типологізацію.

4. Дисертаційна робота, безперечно, виглядала би більш завершеною, якщо б авторка, ґрунтуючись на результатах власного дослідження та власного визначення соціального потенціалу людей старшого віку, наприкінці роботи або ж у висновках сформулювала хоча б декілька рекомендацій щодо реалізації та впровадженню описаних раніше в тексті моделей. Так, варто було б приділити більшу увагу конкретизації кроків по впровадженню описаної авторкою, як найбільш оптимальної, гуманістичної моделі соціального потенціалу людей старшого віку в Україні. Можливо, це побажання зможе бути реалізованим в наступних наукових розвідках.

Однак, в цілому перелічені зауваження, недоліки й побажання не створюють принципового впливу на загальні наукові висновки, зроблені дисертантом і не можуть розглядатися як недоліки дисертаційного дослідження, яке у цілому відповідає сучасному рівню соціологічної науки, є завершеною науково-дослідницькою працею, в якій отримано достатньо вагомі нові наукові результати, що дає підстави для її високої оцінки.

Дисертація виконана у відповідності до п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» (зі змінами), ухваленого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. Результати, отримані автором, є обґрунтованими, їх наукова новизна розкрита у основних положеннях та висновках дисертації, дисертаційна робота має теоретичну та практичну цінність.

Отже, дисертаційна робота «Соціальний потенціал людей старшого віку в сучасному українському суспільстві» є самостійним, завершеним дослідженням, відповідає вимогам до докторських дисертацій, а її авторка Кухта Мирослава Павлівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент
доктор соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри галузевої соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

О. А. Безрукова

